

Nina Vodopivec

SOCIALNO DELO V SOCIALISTIČNIH TOVARNAH

IZVLEČEK

Avtorica bo v prispevku predstavila, kako se je vzpostavljalo socialno delo v socialističnih tekstilnih tovarnah od šestdesetih letih prejšnjega stoletja naprej. Prispevek je nastal na podlagi pregleda zapisnikov sej delavskih svetov v tovarni trikotaže Pletenina, študentskih raziskav o socialnem delu v socialističnih tekstilnih tovarnah na takratni Višji šoli za socialno delo ter pogovorov in intervjujev z nekaterimi nekdanjimi socialnimi delavkami v tekstilnih tovarnah. Gradivo kaže na težave, s katerimi so se soočale socialne delavke in delavci v tovarnah, a hkrati na problematične razmere, v katerih so živele in delale tekstilne delavke in delavci. Študentske naloge so relevanten vir za razkrivanje socialnih razmer tekstilnega delavstva v preteklosti kot tudi preteklega družbenega prepoznavanja problemov. Temo interpretiram v kontekstu večletnega raziskovanja izkušenj tekstilnega delavstva v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE: socialno delo v podjetjih, socialistične tovarne, tekstilne delavke in delavci, Slovenija

Social Work in Socialist Factories

ABSTRACT

The article deals with the development of social work in socialist textile factories in Slovenia from the 1960s. The article is based on reports of workers' council meetings in the Pletenina knitwear factory and on research conducted by students of the School of Social Work in socialist factories, and on interviews with some former social workers in textile factories. The empirical material points to social problems identified by the social workers and the miserable social conditions in

which the textile workers lived and worked. The studies conducted by the students are important sources for researching the social conditions of textile workers in the socialist past. They also point to the social understanding of the problems and social work in the former political system. I interpret the material in the context of my year-long study of the experiences of women textile workers in Slovenia.

KEY WORDS: social work in companies, socialist factories, textile workers, Slovenia

1 Uvod¹

Na temo socialno delo v socialističnih tovarnah sem prišla po naključju, ko sem v Zgodovinskem arhivu Ljubljana leta 2014 pregledovala zapisnike sej delavskih svetov v tekstilnih tovarnah trikotaže Pletenina in dekorativnih tkanin Dekorativna. Zanimalo me je, kako je potekalo samoupravljanje v tovarnah ter kakšno vlogo so imeli proizvodne delavke in delavci. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je namreč v tovarnah z geslom »Tovarne delavcem« vzpostavljalo samoupravljanje, kar je pomenilo, da so upravljanje tovarne preko delavskih svetov prevzeli vsi zaposleni, tudi proizvodne delavke in delavci. Zanimanje za temo je izhajalo iz večletnega raziskovanja izkušenj tekstilnih delavk in delavcev v različnih tovarnah po Sloveniji in njihovih spominov na socializem (Vodopivec 2015 (2007); 2021a).

Ob pregledovanju zapisnikov sej delavskih svetov tekstilne tovarne trikotaže Pletenina mi je v oči padla vloga socialne delavke Marije Oštir v tovarni.² Ob koncu šestdesetih let 20. stoletja je na podlagi sistematično zasnovanih raziskav razkrivala problematiko kolektiva in oblikovala smernice za njihovo reševanje. Na osnovi njenih analiz je vodstvo skupaj z delavskim svetom sprejemalo nadaljnje ukrepe, načrtovalo družbeno politiko in vzpostavljalo infrastrukturo. Presenetila sta me sistematičen pristop njenega dela in tudi vloga, ki jo je imela na sestankih delavskih svetov v tovarni. Poiskala sem njeno ime in jo obiskala.

V članku predstavljam izsledke iz najinega intervjuja, iz intervjujev z dvema drugima socialnima delavkama v tekstilnih tovarnah³ ter iz nekaterih diplomskih nalog študentk in študentov socialnega dela, opravljenih v tovarnah med

1. Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa Politična zgodovina ARRS P6-0281.

2. Zapisniki sej DS, stanovanjske komisije in komisije za družbeni standard, ZAL LJU 572: šk. 11, 12, 13.

3. Vse intervjuje je posnela in hrani avtorica.

šestdesetimi in devetdesetimi leti prejšnjega stoletja.⁴ Namen članka ni opis zgodovine socialnega dela v tovarnah; na konkretne študije socialnega dela gledam kot na vir za ugotavljanje razmer, v katerih so živele in delale delavke in delavci, ter hkrati vir za ugotavljanje družbenega prepoznavanja problemov specifičnega historičnega prostora in časa. Zanima me, katerim temam so v raziskavah socialnega dela v socialističnih tovarnah posvečali pozornost, kar interpretiram v kontekstu svojega večletnega raziskovanja (med letoma 2001 in 2021)⁵ spominov in življenja tekstilnega delavstva v Sloveniji.

2 Pionirski začetki socialnega dela v tovarnah

Marija Oštir⁶ je ponosna povedala, da je bila prva socialna delavka, ki je najprej v tovarni nogavic v Polzeli, potem pa v Pletenini v Ljubljani to službo šele vzpostavljala. Po osnovni izobrazbi je bila učiteljica, živela je v Celju. Ker je bila zelo aktivna, so ji na občini predlagali štipendijo za študij socialnega dela. Štipendirala jo je občina Žalec. Takrat je bila stara 27 let. A po dokončanem študiju socialnega dela⁷ se v občini ni mogla zaposliti, zato ji je občinska načelnica predlagala, naj poskusi v industriji.

Načelnica je poklicala direktorja Polzele,« pravi Marija. »To je bil zelo ambiciozen tekstilni inženir. Čez eno uro sva se usedli v avto in odšli. Tam je bilo že veliko strokovnega kadra, samo še socialno službo so hoteli. A oni so vedeli, da je to potrebno. Začela sem leta 1963 in bila tam pet let. Potem sem odšla v Ljubljano, v Pletenino. Jaz sem bila druga generacija iz šole [za socialno delo], ko smo mladi oblikovali profil poklica. Bilo je težko. Smo se morale dokazati, si pridobiti zaupanje, morale smo biti samozavestne, a hkrati smo imele podporo direktorja. Mi smo imeli na šoli širok asortima predmetov, učili smo se statistično obdelovati podatke, pa pravo, psihopatologijo ipd. Ampak to je bilo teoretsko, v industriji pa ...,

-
4. Deloma sem izsledke predstavila na simpoziju o Ženskah v gospodarstvu (Vodopivec 2016), a takrat je bil fokus na razumevanju gospodarstva v socializmu in ženskega plačanega dela.
 5. O metodah raziskave v Vodopivec 2015 (2007); 2021a.
 6. Intervju, 2014.
 7. Marija Oštir je študij končala leta 1963 z nalogo Uspehi resocializacije bivših gojencev vzgojnega zavoda za področje Moste Polje, odpuščenih 1955–1960. Kot pove že naslov njene naloge, se je Marija zanimala predvsem za problematiko mladine. Ko je leta 1972 zapustila Pletenino, se je po nekaj letih bivanja v ZDA zaposlila v Svetovalnem centru za otroke, mladostnike in starše, v osemdesetih letih pa ponovno v podjetju, in sicer v Iskri.

je Marija pripovedovala, kako je bilo treba socialno delo v industriji vzpostavljati v konkretnih razmerah in skozi prakso.

Ko pridete v kolektiv, ga morate najprej spoznat. Ta podatek je vsebina, s čim se ukvarjat. Takrat se je zelo na družbeni standard gledalo, a vprašanje je bilo, v kaj vlagat. Sem rekla, moram najprej videt sestavo kolektiva, izvedet razmere posameznih ljudi, da se potem ve, kako planirat. Sem pregledala osebne kartone, naredila vprašalnik, to obdelala in ugotovila, da se problemi šele začenjajo. To se je videlo iz starostne strukture in po stanu. Sem odkrila s konkretnimi podatki ... Meni so v nadaljevanju naložili pripravo predlogov za višino posojil, vsebino posojilne pogodbe, ker sem pravo poznala iz šole. Pa delavce sem seznanjala, kje se gradi, jim svetovala pri izbiri stanovanja. Navezovala sem stike z vrtci. Vrtcev ni bilo dovolj, potrebe pa ogromne, so ljudje tudi po dve leti čakali, babic tu ni bilo [v Pletenini so se zaposlovali predvsem ljudje iz Dolenjske]. Veliko je bilo dogovarjanja in pogajanja. Na koncu uradnega delovnega časa nisem šla nikoli domov. Ker so bili ljudje na izmenah, sem le na tak način lahko videla ljudi različnih izmen. Prav tako sem zjutraj marsikdaj prišla prej, da sem ujela še nočno izmeno. Poleg mene sta bili še dve, kadrovik, pa administratorka. Jaz tipkala nikoli nisem, sem rekla, bi bilo škoda mojega časa. Jaz sem delala na vsebini. To sem tudi že takoj na začetku povedala, saj se je bilo treba marsikaj dogovoriti, da sem lahko uspešno delala.

Z izsekom njene pripovedi želim opozoriti na pionirske začetke vzpostavljanja socialnega dela v tovarnah, na to, kako je do tega prihajalo v praksi, pa čeprav ne trdim, da je bilo v vseh tovarnah tako. Ne glede na to, da se je v takratnih političnih dokumentih veliko pisalo o družbenem standardu, se vendar takšna služba ni sistematično vzpostavljala v vseh tovarnah in kar sama od sebe. V večjih modernih obratih je pobudo za razvoj službe dalo vodstvo, kot na primer v Polzeli ali Pletenini, ali pa posamezne uslužbenke, kakršna je bila npr. kadrovska uslužbenka Lea Rappl v Predilnici Litija.⁸

Lea Rappl se je namreč pri delu neprestano srečevala s problemi proizvodnih delavk, zato je leta 1967 v okviru dodatnega izobraževanja na Višji šoli za organizacijo dela v Kranju izdelala raziskavo, s katero je probleme identificirala in pokazala na potrebo po zaposlitvi socialne delavke v tovarni. V analizi se je osredotočila na v proizvodnji zaposlene matere, ki so se ob stanovanjskih problemih in težavah z otroškim varstvom spopadale še z zdravstvenimi težavami

8. Intervju, 2004.

(38 odstotkov anketiranih je imelo težave z obolenji). Socialna delavka se je v Predilnici zaposlila leta 1974. A tudi Lea je morala imeti podporo direktorja.

Z opuščanjem centralnoplanskega modela se je del odgovornosti za razvoj podjetij z države in ministrstev prenašal na tovarniške uprave in lokalne skupnosti. Od šestdesetih let 20. stoletja dalje so imela podjetja avtonomnejši položaj, glavno besedo pri njihovem vodenju pa je imela direktorjeva ekipa, pa čeprav so njene odločitve morali formalno potrditi delavski sveti (Prinčič 2008). A to ni pomenilo, da predstavniki delavstva v delavskem svetu niso nič razpravljali. Vpogled v seje delavskih svetov⁹ kaže, da so bile v šestdesetih in začetku sedemdesetih letih prejšnjega stoletja razprave živahne, a predvsem ko je bil govor o ureditvi delovnih in bivalnih okoliščin ter plač delavstva, ne pa o upravljanju podjetja (prim. Županov 1989).

Tovarna je bila v socialističnem modernizacijskem scenariju zamišljena kot generator socialistične ideologije in družbenega razvoja. Industrijska modernizacija je bila usmerjena k vzpostavljanju moderne družbe z boljšim življenjskim standardom širšega kroga ljudi. Četudi v vsakdanjem življenju ni bilo povsod in vedno tako, so bili izrednega pomena že takšno zamišljanje in posamezni napori v tej smeri. Družbene modernizacije v socializmu pa ne gre interpretirati zgolj v sklopu vladajoče ideologije, temveč tudi v kontekstu vsakdanjih razmerij in odnosov med ljudmi, teženj in želja po boljši prihodnosti, naporov in osebne angažmaja: tako vodstvenega kadra, zdravnikov v obratnih ambulantah in socialnih delavk kot tudi drugih zaposlenih (Archer in Musić 2016; Bonfiglioli 2020; Vodopivec 2015 (2007); 2021a).

Pregled zapisnikov sej DS v Pletenini, nekaterih študentskih nalog na VŠSD (Arzenšek 1966; Barlič 1957; Bratina 1958; Lah Vild 1965; Rappl 1967; Žagar 1974) in študij zdravnikov medicine dela (Vodopivec 2021b) pokaže na marsikdaj zelo problematične delovne in življenjske razmere (predvsem v 50. in 60. letih 20. stoletja), obenem pa povsem jasne vizije drugačne prihodnosti in napore, da bi razmere izboljšali.

Šestdeseta leta prejšnjega stoletja so prinesla velike spremembe tako v gospodarstvo kot v vsakdanje življenje (Lazarevič 2014; Prinčič 2013). Takrat se je namreč začelo več pozornosti in denarnih sredstev posvečati bivanjskim razmeram zaposlenim, razvoju pristočasnih dejavnosti, zdravju ter dvigu življenjskega in družbenega standarda, postopoma se je razvijalo potrošništvo, Jugoslavija je odpirala svoje meje. Do takrat sta se v veliki meri obnovili in vzpostavili težka industrija in osnovna javna infrastruktura, modernizirali so se industrijski obrati. Tovarne so se najprej osredotočile na prostorsko in tehnološko modernizacijo –

9. Seje DS, ZAL 572: sk. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 30.

gradile so nove prostore ter vlagale v tehnična in inženirska znanja, potem pa se je vedno bolj kazala potreba po vstopu družboslovno-humanističnih znanj v tovarno, po bolj celostnem pogledu na življenje in delovanje ljudi.

Službo socialnega dela se je utemeljevalo v okviru družbenega standarda (Vodopivec 1958: 39, 40), ta pa je po tedanjem razumevanju obsegal kolektivno zadovoljevanje potreb, zdravstveno in socialno varnost ter urejene delovne in življenjske razmere zaposlenih. Zajel je torej ureditev prehrane in prevozov, gradnjo stanovanj, organizacijo otroškega varstva, zdravstvene službe in letovanj, delo na področju invalidnosti ipd. Slednjega ne gre razumeti zgolj kot političen program; za industrijske delavke in delavce so bila namreč naštetá področja izredno pomembna. Na podlagi večletnih pogovorov s tekstilnimi delavkami in delavci lahko zapišem, da sta se marsikatera delavka in delavec v tovarni zaposlila tudi zato, da sta lahko prišla do stanovanja (ali sta vsaj imela to možnost) oziroma do posojila, da sta dobila zdravstveno zavarovanje¹⁰ in socialno varstvo ali pa ker sta težila k boljšemu življenjskemu standardu.

3 Socialno delo v socializmu

Pavla Rapoša Tajnšek, ki je na VŠSD poučevala predmet Socialno delo v delovnih organizacijah, je začetke socialnega dela v podjetjih povezala z zaposlovanjem žensk v tovarnah v Angliji med prvo svetovno vojno. Angleške izkušnje so po prvi svetovni vojni preučili v Franciji, kjer so tudi zakonsko določili, da so morale tovarne z več kot sto zaposlenimi delavkami najeti posebno nadzornico, ki je skrbela za sprejem delavk, higienske razmere, socialno varstvo in obravnavo pritožb nad delovnimi razmerami (Rapoša Tajnšek 1997: 97).

Ljudje so v Sloveniji zaradi pospešene industrializacije in urbanizacije po drugi svetovni vojni veliko odhajali v mesta, kar je sprožalo večjo potrebo po stanovanjih in vrtcih, tudi zaradi zaposlovanja večjega števila žensk, potrebo po oblikovanju širše infrastrukture, ki je najprej težila k podružabljanju številnih dejavnosti, kasneje pa k razbremenitvi, predvsem žensk. Vlogo za organizacijo in koordinacijo teh dejavnosti so v nekaterih primerih prevzele socialne službe v delovnih organizacijah. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je začela načrtneje razvijati kadrovska politika v podjetjih, v okviru te pa na pobudo republiškega sveta Zveze sindikatov Slovenije konec petdesetih let socialno delo (Vodopivec 1958: 39, 40). Socialne delavke in delavci so se zaposlovali v socialno-kadrovskem sektorju, ki je pokrival področje družbenega standarda,

10. Kmetje namreč do začetka šestdesetih let niso bili vključeni v zdravstveno varstvo (Rendla 2018: 94).

varstvo zaposlenih (zdravje, socialno varstvo) in kadrovske naloge (uvajanje novincev, motivacija, izobraževanje).

Razvoj socialnega dela v tovarnah je bil povezan s profesionalizacijo stroke in z izobraževanjem na šoli za socialno delo, ustanovljeni leta 1955 v Ljubljani.¹¹ Od leta 1960 je bil na šoli poseben oddelek za socialno delo v gospodarstvu oziroma za zaposlovanje v socialno-kadrovskih službah. Številni so bili na študij napoteni iz konkretnih tovarn. Prvi socialni delavci v tovarnah so bili po pisanju Rapoše Tajnšek moški, večinoma zaposleni v moških kolektivih, uživali so sindikalno in politično podporo v podjetju in lokalni skupnosti, mnogi so tudi sami aktivno sodelovali v samoupravnih organih ali lokalnih političnih organizacijah. A kot kažejo nekatere naloge (Horjak 1961, po Rapoša Tajnšek 2006: 252), so ti imeli težave, zaradi katerih niso mogli samostojno izvajati svojega dela, saj se je v socialno delo vtikalo več ljudi. To je bil predvsem strokovno-tehnični kader, ki je imel pooblastila, da izdaja odločbe oziroma namešča in premešča ljudi. V več primerih se vodilni ljudje v tovarnah niso imeli časa ukvarjati s socialno-kadrovsko politiko in problemi ali pa so hoteli narediti vse sami.

Predavateljica socialnega dela v delovnih organizacijah Rapoša Tajnšek piše (2006: 255, 256), da je bilo treba na začetku potrebo po socialnem delu v podjetjih šele utemeljiti. To je s študijo naredil Rado Miklič. Gre za prvo študijo o socialnem delu v gospodarstvu v Sloveniji, izšla je leta 1960 na Inštitutu za javno upravo pri Pravni Fakulteti. Rudi Kyvosky, ki je vodil inštitut in je bil tudi sam honorarno zaposlen kot predavatelj na šoli za socialne delavce, je v uvodniku k študiji zapisal, da stroko v podjetjih spremlja več težav: prva je že splošna definicija socialnega dela v gospodarstvu, ki je bila utemeljena v skrbi za človeka in se je kazala kot nekaj naravnega, kot nekaj, kar ne potrebuje stroke, saj jo lahko opravlja vsak; druga težava pa je bila politično-ideološke narave. Socialno delo v socializmu je bilo treba utemeljiti v razliki od njegovega razvoja v kapitalizmu. Službo socialnega dela v podjetjih moramo obravnavati v širšem kontekstu profesionalizacije stroke v socializmu, ki jo je (so)kreirala politika. Na odnos jugoslovanske komunistične politike do socialnih problemov po eni strani kaže razvoj organiziranega socialnega dela oziroma njegove profesionalizacije. Ta namreč v komunističnih državah nikakor ni bila nekaj samoumevnega. V nekdanji Sovjetski zvezi, socialistični Bolgariji ali Romuniji podobnih socialnih služb ni bilo (Zaviršek 2005: 8), a tudi v socialistični Jugoslaviji so bili pogledi na organizirano socialno delo, predvsem pa na načine, kako probleme reševati, različni.

11. Šola za socialno delo se je leta 1960 preimenovala v Višjo šolo za socialno delo, v sedemdesetih letih je postala članica Univerze v Ljubljani, leta 2003 pa je pridobila status fakultete.

Razvoj socialnega dela po drugi svetovni vojni gre povezati tudi s predvojnimi pobudami in z mednarodnimi povezavami. Povojna politika se je trudila socialno delo definirati drugače od zahodnega. Socialno delo je imelo prizvok miloščine, feminizma in ženskega meščanskega dela. Najbolj problematično je bilo strokovno delo s posameznikom, ki je veljalo za sinonim zahodnih buržoaznih vrednot. Razvoj socialnega dela je po eni strani krojila potreba, ki so se je zavedali tudi politiki, po drugi strani pa je socialno delo politike spominjalo, da imajo ljudje individualne potrebe, da življenje prinaša različne socialne stiske, kar se je zdelo v nasprotju s socialistično družbo socialne pravičnosti (Zaviršek 2005: 49).

Nekateri strokovnjaki so že v petdesetih letih, ko so v Ljubljani ustanavljali Šolo za socialne delavce, prišli v konflikt z vodilnimi komunističnimi politiki in ideologi, ki so bili prepričani, da bo socialne probleme rešil socialistični sistem in da njihovo posebno reševanje ni potrebno, oziroma so socialno delo sprejemali kot nujno zlo, ki pa naj se omeji na izvrševanje socialnih politik. Med njimi je bila tudi moja babica, ena prvih predavateljic na šoli za socialno delo, Katja Vodopivec. Leta 2005 je njene spomine na začetke šole in delo zapisala Darja Zaviršek. Katja Vodopivec se je med študijskim obiskom v ZDA leta 1952 seznanila s socialnim delom in dala pobudo za ustanovitev šole. Ko je učila na šoli, je napisala tudi prvo skripto o metodah dela (Vodopivec 1959), a je morala zaradi svojih nazorov o reševanju socialnih problemov oditi, njeno skripto pa so nehali uporabljati. Zavzemala se je namreč za individualno pomoč in skupinsko delo, kar politiki, ki je prisegala na kolektivno in politično reševanje problemov, ni bilo pogodu.¹²

»Postopoma je politika vsaj deklarativno sprejela socialno delo«,¹³ a tudi v nadaljevanju je njegov razvoj oblikoval nenehni spopad med individualno podporo in kolektivnim reševanjem socialnih vprašanj, nihal med kritično socialno akcijo in izvajanjem družbenega nadzora nad ljudmi. Socialne delavke in delavci v podjetjih pa so se poleg naštetega v šestdesetih letih in kasneje soočali še s problemom, ki je izhajal iz tržnega prostora in ekonomske logike. »Že takrat nekateri niso hoteli slišati, da je podjetje dolžno za ljudi tudi poskrbet, ne pa samo [od njih] zahtevati,« je povedala nekdanja profesorica Rapoša Tajnšek.¹⁴ Po njenem mnenju je socialno delo v delovnih organizacijah spremljal odklonilen odnos, ker »je bilo vedno vprašanje, kako dokazati ekonomske koristi socialnega dela«.

12. Primerjaj tudi spomin Bernarda Stritih (Zaviršek 2005: 12).

13. Tako je v intervjuju dejala Katja Vodopivec (Zaviršek 2005: 40).

14. Intervju, 2014.

A pri tem je vendarle pomembno izpostaviti pomen, ki so ga v okviru družbenega samoupravljanja v podjetjih pripisovali družbenim in socialnim nalogam. Pri razvoju po socialističnem modernizacijskem scenariju ni šlo zgolj za številke ter rast kapitala in proizvodnje, temveč tudi za vzpostavitev osnovne infrastrukture, katere neločljiv del je bil poleg cest, elektrifikacije, kanalizacije ipd. osebni in družbeni standard ljudi, kar zajema gradnjo stanovanj, vrtcev, zdravstvenih domov, osrednjih družbenih in rekreativnih prostorov ipd. Jugoslovanske samoupravne tovarne so na prav posebne načine (drugače kot fordistične tovarne na zahodu) prepletale delovne in pristočasne dejavnosti ljudi, tovarniške prostore z lokalnimi, strukturirale življenje širšega prostora in populacije od zgolj zaposlenih in njihovih družin (Vodopivec 2021a; Archer in Musić 2016).

Kljub temu pa so tudi v samoupravnem jugoslovanskem sistemu obstajale številne neenakosti (Archer in Musić 2016; Bonfiglioli 2013; Petrović in Hofman 2017; Rendla 2018),¹⁵ razlike so bile v življenjskem standardu v različnih jugoslovanskih republikah in različnih slovenskih regijah (Lazarević 2002; Prinčič 2013: 164–174; Prinčič in Borak 2006; Rendla 2018; Verlič Dekleva 1990). V kriznih razmerah je prihajalo do težav s preskrbo osnovnih življenjskih potrebščin in vrste drugih dobrin (Piškurič 2019; Prinčič in Borak 2006; Rendla 2018), veliko ljudi je kombiniralo zasluge različnih virov, številni so odhajali na delo v tujino. Tako kot gospodarske in življenjske razmere se je ves čas spreminjal tudi samoupravni sistem.

Po eni strani vpogledi v študentske naloge socialnega dela v tovarni ter zapisnike sej DS in sej družbenega standarda (v Pletenini) kažejo na nesorazmerje med deklarativnimi politikami ter spolno in družbeno oz. razredno neenakostjo, a po drugi strani tudi na to, da je kritika obstajala in se artikulirala ter da se je poskušalo iskati izboljšave.

4 Problematične razmere tekstilnega delavstva

Osrednji problem industrijskih delavk in delavcev v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, na katerega so opozarjale tudi socialne delavke in delavci, je bilo stanovanjsko vprašanje (Arzenšek 1966; Bratina 1958; Barlič 1957; Rappl 1967; Žagar 1974).¹⁶ Industrijsko delavstvo je pogosto živelo v slabih, nezdravih, vlažnih, kletnih ali podstrešnih in majhnih stanovanjih, v več primerih brez vode

15. Režiser Želimir Žilnik je v svojih filmih – npr. Črni film (1971) in Nezaposleni ljudi (1968) – prikazoval težke razmere, v katerih so živele delavke in delavci (Bonfiglioli 2013). O delavcu Železarne Zenica Arifu Heraliću, ki je bil upodobljen na bankovcih, a je umrl v revščini, sta pisali Petrović in Hofman (2017: 6).

16. Zapisniki sej DS Pletenine leta 1969 in komisije družbenega standarda ZAL 572: šk. 12.

in stranišča (prim. Strle 2022: 91–93). Študent socialnega dela Boris Bratina, ki je leta 1958 opravljal obvezno absolventske prakso v tovarni Rog v Ljubljani, je zapisal, da je bilo pri anketiranju delavk in delavcev že težko razčistiti ločena pojma sobe in kuhinje, saj jih je večina kuhala in spala v istem prostoru (1958: 29). »Neredki so pojavi,« je nadaljeval, »da delavec spi v eni postelji skupaj z ženo in otroki.« V dveh primerih sta delavca prenočevala celo na kozolcu (1958: 42). A najbolj prizadeti so bili po njegovem pisanju tisti, ki so živeli pri starših, sorodnikih ali podnajemnikih, saj so v teh primerih lahko živele celo tri družine skupaj. Zaradi pomanjkanja prostora je bilo med ljudmi več napetosti in sporov, prizadeti so bili tudi otroci.

V še posebej težkih razmerah so živele družine v samskih domovih, ki niso imele niti osnovnih sanitarij (Vodopivec 1958: 41; Barlič 1957). Zakonca pogosto nista živela skupaj, prav tako marsikatera mati ni živela z otrokom oz. otroki. Slednje je bilo povezano tudi s problemom varstva otrok (Pucelj Zorko 1975; Korošec 1968; Košir Sadar 1976; Rappl 1967; Žužek 1969); vrtcev je bilo premalo, delavnik vrtca pa pogosto ni bil prilagojen izmenskemu delu proizvodnje. Številni so namreč delali izmenjaje zjutraj, popoldne in ponoči, vrtci pa so obratovali zgolj dopoldne. Delavnik v proizvodnji se je pogosto začel že pred začetkom vrtca. Otroke so najpogosteje čuvali izmenjaje oče in mati (kar so številni imenovali »šihtanje«) ali pa stari starši (predvsem »babica servis«), v nekaterih primerih kolegice iz službe, sosedi, zasebne varuške, v številnih primerih so otroci ostajali sami doma (Vodopivec 2021a: 114). Moje sogovornice iz različnih tekstilnih tovarn so pogosto pripovedovale o razdvojenosti med delom in domom ter težkimi občutji, ko so otroke puščale same doma ali pa so ti morali že zelo zgodaj hoditi sami v vrtec. A s podobnimi težavami so se spopadale tudi nekatere zaposlene matere v drugih službah (Zaviršek 2006: 28).

Eden osrednjih problemov industrijskega delavstva je bila ureditev prehrane. Kot kažejo zdravniški pregledi, so se zlasti ženske prehranjevale skromneje, prehrana je bila neuravnovežena, ni bila prilagojena za delo v industriji, veliko je bilo podhranjenosti, a prav tako debelosti in hkrati fizične izčrpanosti (Lah Vild 1965; Vodopivec 2021b). Izredno pomembno je bilo, da je bila pozornost posvečena zdravju, poškodbam in premestitvi na druga delovna mesta znotraj podjetja, saj je industrija generirala številne poškodbe in obolenja. V tekstilni industriji je bilo zelo veliko invalidnosti, predvsem med predicami in tkalkami. Povprečna starost invalidske upokojitve za ženske je bila 47, za moške pa 49 let, s 25-letno delovno dobo pri moških in 22-letno pri ženskah (Modic in Modic 1989: 574, 575). Številne delavke in delavci so se tudi v drugih tekstilnih branžah spopadale z revmatičnimi obolenji, težavami s hrbtenico in kroničnimi obolenji dihal, torej boleznimi, ki so jih povzročale delovne in življenjske okoliščine.

Poklicne bolezni so bile sicer v socializmu priznane (danes namreč niso pravno urejene, razen v primeru azbestose), a vendar to še ni pomenilo, da je stroka prepoznala vse posledice dela, kar dokazujejo tudi spreminjajoči se sezname poklicnih bolezni skozi čas (Vodopivec 2021b). Najpogostejše zdravstveno registrirane težave tekstilnih delavk so bile poleg kronično degenerativnih sprememb bolezni dihal in živčna obolenja, bolezni sečil in spolovil ter kronična utrujenost, mdr. zaradi nočnega dela. A večina teh psihofizičnih posledic dela ni dobila priznanja poklicnih bolezni.

Leta 1989 je več različnih specialistov s posebno interdisciplinarno študijo dokazovalo potrebo po beneficirani dobi predic in tkalk v tekstilnih tovarnah zaradi kronične okvare gibal ter preobremenjenosti kot posledice specifičnega večletnega dela. Garaško delo je z leti intenzivno izčrpavalo delavke.¹⁷ Prisilna drža jih je s prisilo hitrega tempa (normiranega) dela bremenila psihično in fizično, med njimi se je krepila anksioznost (Modic in Modic 1989). Elaborat je še posebej izpostavil resne posledice nočnega dela.¹⁸ Raziskava je dokazala kronične okvare gibal, ki so skupaj s psihosomatskimi boleznimi in procesom staranja tako zmanjšale zmožnost dela, da po 48. letu delavke niso mogle več opravljati svojega dela. Po drugi strani pa je raziskava pokazala, da je bilo gospodarstvo in politiko težko prepričati, da so tudi v t. i. lahki industriji vplivi dela na zdravje ljudi tako zelo resni.

Socialni delavki Marija Oštir in Ivana Skamen¹⁹ se spominjata, da sta pogosto sodelovali skupaj z zdravniki pri odkrivanju povezav med delom obolenji in poškodbami oz. so v primerih obolenja ali okvare poskrbele za premestitev na druga delovna mesta.

Smo pogledali, kaj ni bilo ustrezno, in smo potem reševali vse probleme skupaj, ne da bi šla delavka na odpad. Če je šivilja dobra, a ni škoda, da gre iz šivalnice ven? Prilagodili smo ji mašino, ji uredili delo, da je dve uri zlagala brisače, dve uri šivala.²⁰

Zaradi boljšega razumevanja pomena takšnih ukrepov bom v nadaljevanju na kratko predstavila organizacijo in izkušnje dela v proizvodnji.

17. Med predicami (zaposlenimi na končnem predenju) ni bilo nobenega moškega, med tkalci pa je bilo moških 2,28 odstotka (Modic in Modic 1989: 32).

18. Konvencija Mednarodne organizacije dela, h kateri se je zavezala tudi socialistična Jugoslavija, je sicer prepovedala nočno delo žensk v industriji in gradbeništvu (na določenih delovnih mestih), a ga je po drugi strani dovoljevala, če so to »terjale okoliščine« (Kavar Vidmar 1996: 496, 497).

19. Ivana Skamen je bila socialna delavka v tovarni Svilanit v Kamniku med letoma 1980 in 2008.

20. Intervju, 2014.

Delo v proizvodnji je bilo v tekstilnih tovarnah najpogosteje individualno normirano, kar pomeni, da je bilo natančno izmerjeno in določeno, koliko sta morala delavka ali delavec proizvesti v osemurnem delavniku. Če sta proizvedla več, je bila plača višja, in obratno. Norma je priganjala in disciplinirala. Moje sogovornice in sogovorniki so jo povezovali z živčnostjo in strahom, a hkrati tudi z avtonomijo. Imeli so namreč občutek, da norma zagotavlja večjo pravičnost, saj si bil z normiranim delom plačan toliko, kolikor si naredil. Zaradi navidezne samostojnosti normiranega dela sta imela delavka in delavec občutek, da lahko sama organizirata in nadzorujeta delo. Ritma dela v proizvodnji pa niso narekemale zgolj norme in stroji; pri linijskem delu so bile namreč delavke in delavci odvisne od sodelavk in sodelavcev, ki so delali na liniji pred njimi, odvisne so bile tudi od vzdrževalcev, ki so popravljali stroje, in vodij, ki so jim razdelili delo. Proizvodni proces (po liniji, ki razdeli delo na številne delovne postopke) uteleša načelo soodvisnosti, kar vzpostavlja konflikt in stisko, občutja nemoči, a hkrati spodbuja solidarnost in izkušnjo skupinske ustvarjalnosti. Slednje navajam, ker je pomembno za razumevanje odnosov in izkušenj dela. Vse to so bile teme, ki so zanimale socialno delavko ali delavca, kar bom pokazala v nadaljevanju na primeru tovarne oblačil Mura.

Kadrovski socialni sektor v Muri se je takoj po ustanovitvi leta 1961 lotil raziskovanja slabe storilnosti pri delu. Polovica delavk in delavcev v proizvodnji namreč norme ni mogla doseči. Z raziskovanjem storilnosti v proizvodnji tovarne Mura se je ukvarjala Marija Lah Vild, ki je na šoli za socialno delo diplomirala leta 1965. V zaključni nalogi je zelo sistematično prikazala razmere, v katerih so delale in živele proizvodne delavke in delavci (Lah Vild 1965). S konkretnimi podatki je zavrnila predvidevanja, da norme ne dosega tiste delavke in delavci, ki poleg v industriji delajo tudi na kmetijah. Teh je bilo skoraj polovica. Ko je iskala vzroke za slabo storilnost, je prikazovala delovne in življenjske razmere tekstilnega delavstva. Ugotovila je, da storilnosti ne determinirajo previsoke norme, prav tako ne stanovanjski problem, oddaljenost od tovarne, slaba izobrazba, kvalificiranost ali nižje plače žensk (zaradi zaposlitve žensk na nižjih delovnih mestih) oziroma problem varstva otrok. Za izvedbo dela so bili najpomembnejši odnosi v delovni skupini (brigadi), na kar pa je v največji meri vplivala vodja – predelavka delovne skupine. Storilnost je bila torej odvisna od njenega odnosa do ljudi v skupini oziroma od neformalnih odnosov, ki jih je predelavka mobilizirala ali koordinirala, od odnosov med ljudmi, ki so delali v neposredni bližini. Študija Marije Lah Vild je zgodovinsko in etnografsko relevantna, saj ob tem, ko išče pravi vzrok za slabo storilnost, hkrati opisuje tudi delovne in življenjske razmere proizvodnega delavstva.

Teza, ki jo je socialna delavka v Muri ovrgla, je izhajala iz predsodka, da so bili delavci zaradi dela na kmetijah slabši delavci od tistih, ki niso opravljali

kmečkega dela. Za Slovenijo je bil namreč značilen polproletariat, kar je pomenilo, da so se v tovarnah zaposlili na kmetijah živeči ljudje. Gospodinjstva so zaposlitev v tovarni kombinirala z delom na kmetijah. Oblast je imela do takšnih kombiniranih gospodinjstev mešane občutke; po eni strani jih je obravnavala kot nekaj začasnega, a po drugi strani jih je potrebovala, saj so ta prispevala k družbeni stabilnosti (Centrih 2020: 157). Mešani občutki so prevladovali tudi v drugih tovarnah in širši družbi. A študije so vendar dokazovale, da so bili kmetje delavci »tudi v socialističnem sektorju boljši gospodarji« (Levstik 1964 v Centrih 2020: 167).

Najpogosteje so delavci kmeti živeli odmaknjeni od tovarne. Nekateri so morali zato vstati tudi ob dveh ponoči, nato pa dolge razdalje pešačiti ali se voziti s kolesi, da so zjutraj prišli pravočasno na delo. Zato so tovarne organizirale avtobusne prevoze. Mura je v začetku sedemdesetih let povečala proizvodnjo, delavke in delavce je iskala na podeželju, odpirala nove podružnice (v Ljutomeru, Gornjih Petrovcih in Gornji Radgoni ter pozneje v Lendavi) in gradila prometno infrastrukturo. Socialna delavka v Muri Šarika Ficko se je spominjala, da so, ko se je v osemdesetih letih zaposlila, prvi avtobusi iz Ljutomera v tovarno šele začeli voziti. Leta 1986, ko je šla v pokoj, pa je obstajalo že 32 avtobusnih linij, ki so tovarne podružnice povezovali s 504 vasmi (Pšajd 2012).

V svojih raziskavah sicer nisem naletela na ambivalenten odnos do delavcev kmetov, a po mnenju nekdanjega direktorja Predilnice Litija²¹ Jožeta Mirtiča so delavke, ki so hkrati delale na kmetijah, veljale celo za še bolj »vztrajne in trpežne, navajene trdega dela«. Mirtič je še povedal – in podobno sem slišala od drugih sogovornic in sogovornikov – da delavk in delavcev iz mešanih gospodinjstev med večjimi sezonskimi opravili pogosto ni bilo v tovarno. Slednje je vodstvo do neke mere toleriralo, kar sem interpretirala v sklopu tihega zavezništva med vodstvom in proizvodnjo v nekaterih tovarnah (Vodopivec 2021a: 118).

Fluktuacija je bila v splošnem po tovarnah zelo razširjen problem; veliko je bilo zaradi bolezni, poškodb, nege otrok ali prekinitve z delom (ljudje so pogosto prehajali med različnimi tovarnami). Obstajale so tudi govorice, da ljudje goljufajo in se doma ukvarjajo z neformalno ekonomijo. Od svojih sogovornic in sogovornikov nisem slišala o takšnih goljufijah, slišala pa sem, da so številni opravljali še dodatna dela. Študent Boris Bratina je na podlagi anket in pogovorov z zaposlenimi v tovarni Rog v Ljubljani zapisal, da skoraj polovica opravlja še dodatno delo za plačilo. Moški in ženske so delali pri obrtnikih in kmetih, delavke najpogosteje kot hišne pomočnice. Večina jih je delala zaradi premajhnih zaslužkov in zaradi stanovanja ter potreb in želja po boljšem življenju.

21. Intervju, 2004.

Samska dekleta so sobo v najem pogosto dobila le pod pogojem, da bodo opravljale delo hišnih pomočnic (Bratina 1958: 41).

Z leti so v nalogah diplomantov šole za socialno delo več raziskovalne pozornosti pridobivali odnosi med ljudmi v proizvodnji, problemi zaradi usklajevanja delovnega in družinskega okolja ter vzgojni in učni problemi otrok. Tovarne so bile velike in so lahko zaposlovale tudi po več tisoč ljudi. Ti so bili zelo različni, prihajali so iz različnih okolij (regionalnih, družbenih, nacionalnih ipd.), napeitosti med njimi pa je, kot že zapisano, spodbujala tudi sama organizacija dela. Nekatere študije so še posebej izpostavljale probleme moških delavcev, ki so se zaradi zaposlovanja v industrijskih urbanih okoljih selili s podeželja, v mestih pa so bili izgubljeni in osamljeni. Denar so pošiljali domov, sami pa živeli v skromnih razmerah brez podpornega okolja, v nezdravih bivalnih razmerah, se slabo prehranjevali. Po pisanju dveh študentov socialnega dela, Rogača in Kopine, ki sta delo opravljala v tovarnah v Ljubljani, so nekateri trpeli za kompleksom manjvrednosti, med njimi je bil razširjen alkoholizem (1964).

Socialni delavki Marija Oštir in Ivana Skamen sta govorili o »prilagoditvenih problemih« in o tem, kako težko so ljudje usklajevali delovno in družinsko okolje. Ljudje, navajeni na kmečko življenje, so se težka privajali na drugačne urnike in odnose v urbanih okoljih ter na nov način življenja brez podpornega okolja širše družine. Socialne delavke v tekstilni industriji so še posebej opozarjale, da so na odnose pri delu vplivali družinsko in zakonsko življenje, težave z vzgojo otrok ter razdvojenost žensk med delom in domom. Poudarjale so, da so problemi v obeh okoljih medsebojno povezani, zato jih je treba obravnavati skupaj. Veliko so pripovedovale tudi o alkoholizmu in nasilju v družini.

5 Odnos do socialnega dela v tovarni

Marija Oštir in Ivana Skamen sta poudarili, kako pomembno je bilo, da sta »dobro poznali proizvodnjo«, se pogosto sprehodili med stroji in si tako pridobili zaupanje ljudi, ki so delali v proizvodnji. Obe sta poudarili, da je slednje zahtevalo, da sta v službo prihajali bolj zgodaj in iz nje odhajali izven osemurnega delovnika, saj sta le tako lahko srečali delavke in delavce vseh izmen. Obe sta bili prepričani, da ni bilo v vseh tovarnah za socialno službo dobro poskrbljeno. Ko so se pogovarjali s kolegi, so bili nekateri presenečeni, kaj delata. Službe prav tako ni bilo v vseh tovarnah. Družbene in socialne probleme so v takšnih primerih reševali nekoordinirano in nesistematično, s pomočjo posameznikov v podjetju ali strokovnih služb izven organizacije (Rogač in Kopina 1964).

Na začetku je bilo socialno delo v podjetjih usmerjeno v celostno obravnavo kolektivov, potem pa vedno bolj v posamezne primere, v marginalizirane ljudi.

A socialno delo je imelo v podjetjih ves čas slabšalni prizvok. Marija Lah Vild je bila kljub podpori vodstva leta 1965 kritična do podcenjevalnega odnosa do socialnega dela v tovarni. »Čeprav statut in interni akti uvrščajo sektor na enakovredno mesto, pa je v praksi čutiti, da so deležni podcenjevanja« (1965: 57). Pritožbe so prihajale tudi iz drugih tovarn, predvsem zaradi nerazumevanja s strani vodstva in tehničnih strokovnjakov. Ne glede na to, da so posamezni primeri organizirane socialne službe v podjetjih predvsem v šestdesetih in začetku sedemdesetih let pokazali, da so bile socialne delavke v tovarni upoštevane, pa vendar lahko zapišem, da se je služba v splošnem ves čas borila s protislovnim položajem: po eni strani so jih v podjetjih potrebovali, po drugi pa so jih imeli za tiste, ki se ukvarjajo z najbolj marginaliziranimi in družbeno izključenimi ljudmi. Njihovo delo je bilo predvsem od druge polovice sedemdesetih let naprej pogosto omejeno na izvajanje s predpisi določenih nalog. Močnejšo vlogo so imeli tisti, ki so se specializirali za posebno področje, na primer preprečevanje in zdravljenje alkoholizma (Rapoša Tajnšek 2006: 257). V sedemdesetih letih je socialna služba v podjetjih dosegla visoko stopnjo profesionalizacije, število zaposlenih je sredi osemdesetih doseglo skoraj 400 (niso pa vsi opravljali socialnega dela). Polovica večjih podjetij je vendarle ostala brez lastne socialne službe (Rapoša Tajnšek 1997: 122–126). Proti koncu osemdesetih let je bilo pri socialnem delu v podjetjih več kurative, manj pa preventivnega in timskega dela. Več socialnih delavk se je pritoževalo nad preobilico administrativnega dela in številnimi reorganizacijami, jezile so se tudi nad pomanjkanjem stika z delavci. Njihova ponavljajoča opozorila, da socialna služba v delovnih organizacijah ni administrativna, pač pa strokovna služba, kaže na takratni prevladujoči odnos do socialnega dela v podjetjih in družbi.

Socialno službo v gospodarstvu je ves čas (pa čeprav z različno intenziteto in z razlikami med podjetji) spremljala skepsa zaradi razdvojenosti stroke med zagovorništvom oz. podporo zaposlenim in kadrovskim menedžeriranjem. Služba je namreč na eni strani zajela pomoč menedžmentu pri strateških odločitvah v zvezi z ljudmi in preventivnim delovanjem, namenjenim vsem zaposlenim, na drugi strani pa neposredno pomoč pri reševanju problemov zaposlenih. Konflikt je eskaliral v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so številni socialni delavci izgubljali svojo profesionalno identiteto, njihova delovna mesta pa so se preoblikovala v kadrovice (Rapoša Tajnšek 1991; 2006: 284). Po letu 1990 se je z gospodarsko krizo in družbeno-političnimi preoblikovanji, s prehodom v tržni sistem, socialno delo usmerilo na blaženje posledic socialne negotovosti (Rapoša Tajnšek 1991). Politična izjava »sociala ven iz podjetij« je dokončno reducirala razumevanje socialnega dela na administrativno stroko in državni servis. Po mnenju upokojene profesorice Rapoša Tajnšek tudi mladi in neizkušeni kadri

pogosto niso bili kos nalogam v preoblikovanih podjetjih, hkrati pa je vodstvo v takratnih težkih gospodarskih razmerah od njih pričakovalo preveč. »Problem je bil tudi, da je bil študij socialnega dela dolgo časa dvoletni, status socialnega delavca v primerjavi s psihologi, pravniki je bil vedno nižji.«²²

Na ugled in status socialnega dela je poleg že naštetega vplivala tudi feminizacija poklica. Socialno delo je bilo tako kot delo v tekstilni industriji feminizirano, v obeh sektorjih so bile zaposlene večinoma ženske. Odstotek zaposlenih žensk v tekstilni industriji je v socializmu zrastel s približno 60–65 % na 80–85 %, a večina zaposlenih ni bila formalno izobražena v tekstilu, številne so bile ne- oz. polkvalificirane, kvalifikacijo so pogosto pridobile s tečaji v tovarni (Vodopivec 2010). V socialnem delu je bilo s profesionalizacijo stroke sprva krajši čas več moških (če seveda ne upoštevamo žensk, ki so se pred in med drugo svetovno vojno ter po njej s socialnim delom ukvarjale neprofesionalno), potem pa je odstotek hitro padal. Po anketi leta 1957 je bilo od skupaj 293 poklicnih socialnih delavcev 41,3 % moških (Organizacijsko poročilo 1958: 29). V šoli za socialno delo pa je bilo v letih 1955–1965 med 997 študenti 32 % moških in 68 % žensk; število slednjih se je povečalo predvsem po letu 1964 (Kyovsky 1966: 36). Vrednotenje poklica pa ni sooblikovala zgolj številka zaposlenih žensk v sektorju, temveč tudi specifično vrednotenje poklica, vrednost, ki se jo je v družbi v konkretnem času in prostoru pripisalo tekstilnemu in socialnemu delu. Ne prvega ne drugega sektorja se namreč ni obravnavalo v povezavi s priučenimi visokovrednotnimi spretnostmi in kompetencami, temveč z ženskimi naravnimi lastnostmi in njihovimi osebnimi značilnostmi (Vodopivec 2010; Zaviršek 2005).

6 Sklep in metodološka refleksija

Profesionalizacijo socialnega dela v socializmu je kreirala politika, a hkrati tudi gibanja pred drugo svetovno vojno, povojne povezave z mednarodnim okoljem ter angažma konkretnih posameznic in posameznikov. Socializem je spremenljivo in dinamično obdobje več desetletij, kar je pri razpravi o socialnem delu v socialističnih tovarnah še posebej pomembno upoštevati. Spreminjal se je odnos politike do socialnega dela, kot tudi vloga socialnega dela v tovarnah, na kar je vplivalo tudi gospodarsko okolje. V članku opozarjam, da socialnega dela v socialističnih tovarnah ni sooblikovala zgolj politika, temveč tudi tržna ekonomija. Socialne delavke in delavci v tovarnah so se ves čas borili z dvojno vlogo: po eni strani naj bi pomagali delavkam in delavcem ter vsem drugim zaposlenim, po drugi strani pa naj bi poskrbeli za boljšo storilnost in produktivnost. Njihovo

22. Intervju, 2014.

delovanje se je od skrbi za družbeni standard – kar je zajelo vzpostavljanje družbene infrastrukture vseh zaposlenih – sčasoma usmerjalo na posamezne socialne primere in marginalizirane ljudi ter na administracijo. Status poklica je ves čas sooblikovala tudi feminizacija poklica.

Intervjuvanke ne predstavljajo reprezentativnega vzorca, na podlagi katerega bi lahko zaključili, kako je potekalo socialno delo v vseh socialističnih tovarnah v Sloveniji. A vendar njihove pripovedi opozarjajo na vsakdanje prakse pogajanja, do katerih je prihajalo v nekaterih tovarnah, ter na angažmaje in prakse, ki so težili k boljši prihodnosti. Prav tako naloge študentk in študentov šole za socialno delo ne obravnavajo vseh tovarn in regij v Sloveniji, opozarjajo pa na osrednje probleme tekstilnega delavstva. Pomen socialnega dela v gospodarstvu je zato treba obravnavati v povezavi s socialnimi razmerami industrijskega delavstva. Diplomске in magistrske naloge študentk in študentov socialnega dela – predvsem iz šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja – ponujajo dober vir za preučevanje delovnih in življenjskih razmer industrijskih delavk in delavcev. Izbrani problem obravnavajo celostno, v povezavi z različnimi med seboj prepletjenimi družbenimi in življenjskimi dejavniki, statističnimi pregledi, anketami in lastnimi opažanji – večina socialnih delavk in delavcev je bila takrat zaposlena v tovarnah in so imeli dober uvid v razmere in odnose ali pa so bili v proizvodnji vsaj na praksi. Naloge in intervjuji z nekdanjimi socialnimi delavkami v tovarnah kažejo na socialne neenakosti, a hkrati tudi na to, da se je kritika artikulirala, obenem pa so nastajale študije, ki so bile namenjene detektiranju konkretnih problemov ter iskanju vzrokov in možnosti za izboljšave.

SUMMARY

The article deals with the development of social work in socialist textile factories in Slovenia from the 1960s until 1990. It is based on reports of the workers' councils of the Pletenina knitwear factory, studies by students of social work carried out in socialist factories, and interviews with some former social workers in textile factories. The material collected is part of a multi-year study of textile workers' memories and lives conducted between 2002 and 2020. The interviewees do not constitute a representative sample from which we may conclude the way social work was carried out in all socialist factories in Slovenia. However, their interpretations point to the everyday practices of social worker negotiation and engagement as well as the particular problems industrial workers faced. Socialist social modernisation should not be reduced to ideology alone, but should be interpreted in the context of people's aspirations, their desires for a better life and a future, their efforts and their personal commitment.

The professionalisation of social work in the 1950s was created by politics, but also by the efforts of the movements before the Second World War, the links with the international environment in the post-war period, and the commitment of certain individuals and the market economy. Socialism is a changeable and dynamic period of several decades; this must be taken into account, especially when it comes to social work in socialist enterprises. Social workers came into the enterprises in the late 1950s and 1960s. The initiative came from the trade union, but in reality usually from a director and his team. The social workers were supposed to help create better working and living conditions (social standards) in terms of work, workplace organisation, factory material infrastructure (which was modernised in the 1960s), finding solutions to low productivity and high standards/requirements, high levels of sick leave, disabilities and illnesses, but most importantly in solving the life problems of industrial workers, their housing problems, organising childcare, hot meals, transportation to factories etc. Reports and studies by social workers reveal very problematic working and living conditions of industrial workers (especially in the 1950s and 1960s), but also very clear visions and individual efforts to improve the situation. The importance of social work in industry can be better understood by gaining insight into the working and living conditions and experiences of industrial workers, their needs and problems. Student studies, especially from the 1960s and some from the 1970s, are a good source for examining the working and living conditions of industrial workers because they approach the chosen problem intersectionally, in the context of various interwoven social and living factors, statistical reviews, surveys, and subjective observations, since most of the social work students at the time were employed in factories (or had done a short internship there) and had a good insight into the working and living conditions. These studies and interviews with former social workers point to inequalities that existed in everyday life at the time. At the same time, they also show that criticism was voiced and studies were made that aimed to identify concrete problems, look for causes and find ways to improve them. Despite political support, the profession was not systematically developed. Social work in factories was consistently accompanied, albeit with varying degrees of intensity and with differences between factories, by scepticism stemming from the split in the profession between representing the interests and support of workers and management. This split in professional identity grew in the 1990s: Social workers left the factories or became human resource managers. The students' thesis shows that social workers in factories struggled with bureaucracy (increasingly so after the 1970s), and a lack of understanding by managers and technical experts. The position of social work in socialist factories was also affected by the feminisation of the profession.

Both social work and the textile industry employed mostly women. In both fields, work was not associated with learned, valuable skills and competencies, but with women's natural qualities and personal characteristics: their nimble fingers, diligence and caring.

Zahvala

Za komentarje pri oblikovanju članka se zahvaljujem urednici tematskega bloka, prof. dr. Darji Zaviršek, in obema recenzentoma.

Literatura

- Archer, Rory, in Musić, Goran (2016): Approaching the socialist factory and its workforce: considerations from fieldwork in (former) Yugoslavia. *Labor History*: 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/0023656X.2017.1244331>.
- Bonfiglioli, Chiara (2013): Gendering Social Citizenship: Textile Workers in post-Yugoslav States. CITSEE Working Paper Series 2013/30. Dostopno prek: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388858 (22. 6. 2022).
- Bonfiglioli, Chiara (2020): Women and Industry in the Balkans: The Rise and Fall of the Yugoslav Textile sector. London: I.B. Tauris.
- Centrih, Lev (2020): Polkmetje in socialistična država: integrirana kmečka ekonomija v Sloveniji v letih 1957 in 1965. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 60 (2): 152–167.
- Kavar Vidmar, Andreja (1996): Upoštevanje družine v delovnem pravu. *Socialno delo*, 35 (6): 495–509. Dostopno prek: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-H1MZORB4> (24. 6. 2022).
- Kyovsky, Rudi (1966): Diplomske naloge absolventov višje šole za socialne delavce v obdobju 1955–1965. V *10 let – Višja šola za socialne delavce v Ljubljani*: 31–38. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- Lazarevič, Žarko (2002): Razkorak med razvitimi in nerazvitimi – zaviralni dejavnik modernizacije Jugoslavije? *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLII (2): 77–89.
- Lazarevič, Žarko (2014): Zgodovinska ozadja tekstilne industrije na Slovenskem. V M. Pušnik in E. Fajt (ur.): *Moda in kultura oblačenja*: 25–37. Maribor: Aristej.
- Levstik, Jože (1964): Ekonomska in družbena problematika polproletariata. Poročilo sklada Borisa Kidriča, 4 deli. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Modic, Samo, in Modic Sočan, Sonja (1989): Vpliv dela, delovnega okolja in delovnih razmer na življenje, zdravje in delovno zmožnost predic in tkalk s posebnim ozirom na vpliv starosti na pešanje telesne moči, urnosti in spretnosti rok, zmogljivosti čutil (vid in sluh) ter oceno zmožnosti za opravljanje svojega dela glede na vse obremenitve in škodljivosti pri delu. Dopolnitev strokovne dokumentacije za priznanje beneficirane dobe s povečanjem. Razvojni raziskovalni projekt. Ljubljana: Klinični center v Ljubljani, TOZD Inštitut za medicino dela, prometa in športa.

- Petrović, Tanja, in Hofman, Ana (2017): Rethinking Class in Socialist Yugoslavia: Labor, Body, and Moral Economy. V D. Jelača (ur.): *The Cultural Life of Capitalism in Yugoslavia: (Post)socialism and its Other*: 61–80. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Piškurich, Jelka (2019): Bili nekoč so lepi časi: Vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Prinčič, Jože, in Borak, Neven (2006): Iz reforme v reformo, slovensko gospodarstvo 1970–1991. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Prinčič, Jože (2008): Pot do uspešnega direktorja. V J. Fikfak in J. Prinčič(ur.): *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*: 103–134. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Prinčič, Jože (2013): Pot do slovenske narodno gospodarske suverenosti 1945–1991. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Rapoša Tajnšek, Pavla (1991): Perspektive socialnega dela v podjetjih. *Socialno delo*, 30 (1–2): 12–19.
- Rapoša Tajnšek, Pavla (1997): *Socialno delo v delovni organizacijah*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Rapoša Tajnšek, Pavla (2006): Razvoj socialnega dela v delovnem okolju. V D. Zaviršek in V. Leskošek (ur.): *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*: 245–261. Ljubljana: UL, Fakulteta za socialno delo.
- Rendla, Marta (2018): Kam ploveš standard? Življenjska raven in socializem. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Socialne službe v Sloveniji (1958)*: Gradivo 1. občnega zbora Društva socialnih delavcev Slovenije dne 17. in 18. maja 1957 v Ljubljani: 25–30. Ljubljana: Društvo socialnih delavcev.
- Strle, Urška (2022): Družbeni položaji tobačnega delavstva v retrospektivi dolgega trajanja. V I. Smiljanić (ur.): *Sočutje in stigma. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini*: 69–100. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Verlič Dekleva, Barbara (1990): Odnos med urbanih središči in podeželje. *Teorija in praksa: družboslovna revija*, 27 (12): 1590–1598.
- Vodopivec, Katja (1958): Socialni delavec v podjetju. Poročilo skupine. V *Socialne službe v Sloveniji. Gradivo 1. občnega zbora Društva socialnih delavcev Slovenije dne 17. in 18. maja 1957 v Ljubljani*: 31–48. Ljubljana: Društvo socialnih delavcev.
- Vodopivec, Katja (1959): *Priročnik iz metodike socialnega dela (skripta)*. Ljubljana.
- Vodopivec, Nina (2007 (2015)): *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Elektronska izdaja 1.0. – El. knjiga. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. Dostopno prek: <http://sistory.si/11686/34857> (22. 6. 2022).
- Vodopivec, Nina (2010): From Nimble fingers. *Anthropology of East Europe Review*, 28 (1): 165–183.
- Vodopivec, Nina (2016): Od niti in majice do družbenega standarda: pogled v socialistično tovarno. V N. Vodopivec in M. Šorn (ur.): *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*: 163–178. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

- Vodopivec, Nina (2021a): Tu se ne bo nikoli več šivalo. Doživljanja izgube dela in propada tovarne. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino (Razpoznavanja 45).
- Vodopivec, Nina (2021b): *Poklicne bolezni in z delom povezane bolezni v Sloveniji*. Prispjevki za novejšo zgodovino, 140 : (3) 61–168. Dostopno prek <https://ojs.inz.si/pnz/article/download/3896/4325?inline=1> (25. 6. 2022).
- Zaviršek, Darja (2006): Spol in profesionalizacija socialnega dela. Primerjalna analiza. V D. Zaviršek in V. Leskošek (ur.): *Zgodovina socialnega dela v Sloveniji. Med družbenimi gibanji in političnimi sistemi*: 15–36. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Zaviršek, Darja (2005): »Ti jih boš naučila nekaj, ostalo bo naredil socializem!« Zgodovina socialnega dela med leti 1945 in 1961. V D. Zaviršek (ur.): »Z diplomo je bilo lažje delati«, znanstveni zbornik ob 50. letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji: 7–63. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Županov, Josip (1989): Samoupravni socializem, konec neke utopije. Teorija in praksa, 26 (11–12): 1387–1399.

Viri

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Ljubljana

SI_ZAL_LJU/0572, Fond Pletenina, tovarna trikotažnih izdelkov.

Zapisniki sej DS, zapisniki sej stanovanjske komisije in komisije za družbeni standard.

Intervjuji

Mirtič, Jože, Litija, 2004.

Oštir, Marina, Ljubljana, 2014.

Rappl, Lea, Litija, 2004.

Rapoša Tajnšek, Pavla, Ljubljana, 2014.

Skamen, Ivana, Kamnik, 2014.

Študentske naloge

Arzenšek, Helga (1966): Delokrog socialnega delavca v Lilet-u: tovarna obutve Maribor. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Barlič, Minka (1957): Stanovanjska problematika s posebnim ozirom na samske delavce in delavke v tovarni Litostroj. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Bratina, Boris (1958): Potrebe po socialni službi v tovarni Rog. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Horjak, Franc (1961): Sprejemanje sodelavcev v kolektiv Železarne Jesenice. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Korošec, Frančiška (1968): Problemi otroškega varstva v Železarni Ravne ob prehodu na nov delovni čas. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

- Košir - Sadar, Marjana (1976): Varstvo otrok v TOZD Merinka. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Lah Vild, Marija (1965): Problemi vključevanja žena manj razvitega področja občine Murska Sobota v tovarno oblačil, perila in pletenin Mura. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Oštir, Marina (1963): Uspehi resocializacije bivših gojencev vzgojnega zavoda za področje Moste Polje odpuščenih 1955–1960. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Pucelj Zore, Brigita (1975): Varstvo otrok zaposlenih žena v proizvodnih obratih »Gorenjske predilnice« Škofja Loka. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Rappl, Lea (1967): Problematika zaposlenih mater v Predilnici Litija, ki delajo na vseh treh posadah, t.j. ponoči. Kranj: Višja šola za organizacijo dela (neobjavljena naloga).
- Rogač, Franc, in Kopina, Alojz (1964): Vloga centra za socialno delo v manjših gospodarskih organizacijah. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Žagar, Marjeta (1974): Analiza stanovanjskih razmer delavcev v Savi. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.
- Žužek, Frančiška (1969): Varstvo otrok zaposlenih žena v tovarni Saturnus. Diplomaska naloga. Ljubljana: Višja šola za socialno delo.

Film

- Pšajd, Jelka (2012): V Soboti ni tako slabega vremena, da mi ne bi mogle priti. Pripovedovanja Kluba upokojenk in ostalih delavcev v tovarni Mura. DVD. Murska Sobota: Pomurski muzej.

Podatki o avtorici

dr. **Nina Vodopivec**

Inštitut za novejšo zgodovino

Privoz 11, 1000 Ljubljana, Slovenija

E-mail: nina.vodopivec@inz.si